

УДК 343.131

С. О. Ковальчук, канд. юрид. наук, доцент

Навчально-консультаційний центр Одеської національної юридичної академії
у м. Івано-Франківську,
кафедра цивільного та господарського права і процесу, трудового права,
вул. Максимовича, 13, м. Івано-Франківськ, 76007, Україна

ПРОЦЕСУАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ СТОРОНИ ЗАХИСТУ У СУДОВОМУ РОЗГЛЯДІ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ КАСАЦІЙНИМ СУДОМ

Статтю присвячено дослідженню процесуальних можливостей сторони захисту в судовому розгляді кримінальної справи касаційним судом. Автор визначає коло прав, які надаються засудженому, виправданому та їх захиснику, а також окреслює механізм реалізації цих прав у судовому розгляді кримінальної справи касаційним судом.

Ключові слова: касаційне провадження, сторона захисту, засуджений, виправданий, захисник.

Стадія касаційного провадження — самостійна стадія кримінального процесу, в якій касаційний суд (у тлумаченні п. 4 ст. 32 КПК України) перевіряє на підставі касаційної скарги або касаційного подання законність й обґрунтованість вироків, ухвал і постанов апеляційного суду, постановлені ним як судом першої інстанції, вироків і постанов апеляційного суду, постановлених ним в апеляційному порядку, вироків і постанов районного (міського), міжрайонного (окружного) суду, військового суду гарнізону, ухвали апеляційного суду, постановлених щодо цих вироків і постанов, та за результатами їх перегляду приймає рішення про залишення вироку, постанови або ухвали без зміни, про їх скасування або зміну.

Дослідженню процесуальної діяльності суду та сторін обвинувачення і захисту в стадії касаційного провадження присвячено значну увагу вчених. Зокрема, вказані питання розглядають у своїх працях Л. О. Богословська, Я. П. Зейкан, Л. М. Лобойко, В. Т. Маляренко, В. О. Попелюшко, В. М. Тертишник, В. М. Хотенець та ін. Проте, в юридичній літературі теоретичні та практичні аспекти участі засудженого, виправданого та їх захисника у судовому засіданні з розгляду кримінальної справи касаційним судом розглядаються неповно. Це зумовлює необхідність постановки в якості мети статті дослідження кримінально-процесуальної діяльності сторони захисту в судовому розгляді кримінальної справи касаційним судом.

Процесуальна діяльність засудженого, виправданого та їх захисника в судовому засіданні з розгляду кримінальної справи касаційним судом знаходить прояв на двох етапах: 1) у підготовчій частині судового засідання; 2) при виконанні касаційним судом процесуальних дій, направлених на перевірку законності й обґрунтованості судового рішення, що оскаржується.

Як передбачає ч. 3 ст. 394 КПК України, справа розглядається касаційним судом у складі трьох суддів за участю прокурора з додержанням порядку, передбаченого ч. ч. 1, 2 і 3 ст. 362 КПК України. Відповідно, під час підготовчої частини судового засідання касаційний суд повинен виконати процесуальні дії, визначені ст. ст. 283—287 і 293 КПК України (відкрити судові засідання, перевірити явку учасників судового засідання, роз'яснити перекладачу його права, встановити особу засудженого або виправданого і час вручення їм копії вироку, постанови чи ухвали, що оскаржуються, оголосити склад суду та роз'яснити право заявляти відводи), після чого в

порядку ч. ч. 1 і 2 ст. 362 КПК України роз'яснити учасникам судового розгляду їх права та вирішити заявлені ними клопотання, викласти суть вироку, постанови чи ухвали, вказати суб'єктів та обсяг їх касаційного оскарження, основні доводи касаційних скарг, касаційних подань і заперечень на них, з'ясувати, чи підтримують касаційні скарги та касаційні подання особи, що їх подали.

Клопотання, які можуть заявлятися засудженим, виправданим та їх захисником у підготовчій частині судового засідання, як впливає зі змісту ч. 1 ст. 362 КПК України, повинні стосуватися частини вироку, постанови або ухвали, що оскаржена в касаційному порядку. Крім того, клопотання суб'єктів захисту на вказаному етапі можуть стосуватися приєднання наявних у них нових матеріалів до кримінальної справи, відкладення судового засідання з розгляду справи тощо. Оскільки розгляд і вирішення клопотань учасників судового засідання відбувається у касаційному суді із дотриманням вимог ст. 296 КПК України, він після заявлення засудженим, виправданим або їх захисником клопотання повинен заслухати думку прокурора та інших учасників судового засідання, після чого вирішити клопотання.

Наступний етап стадії касаційного провадження пов'язаний із виконанням касаційним судом процесуальних дій, направлених на перевірку законності й обґрунтованості судового рішення, що оскаржується. Такими процесуальними діями є ознайомлення учасників судового засідання з новими матеріалами (ч. 1 ст. 393 КПК України) і заслуховування пояснень учасників судового засідання (ч. 2 ст. 391 КПК України).

Закріплюючи право учасників судового засідання подати касаційному суду нові матеріали, ч. 1 ст. 391 КПК України передбачає низку специфічних правил їх подання:

1) в якості нових матеріалів у касаційний суд можуть бути подані будь-які документи і предмети, які не подавалися учасниками судового засідання у попередніх стадіях кримінального процесу. Така позиція впливає зі змісту ч. 1 ст. 393 КПК України, в якій законодавець використовує для їх позначення поняття “нові матеріали” і “документи, яких не було в справі”. Таким чином, крім нових документів, учасники кримінального процесу можуть подати касаційному суду й інші нові матеріали. Зокрема, необхідно погодитися з думкою В. Г. Гончаренка та В. Т. Маляренка, які вказують, що “під новими матеріалами треба розуміти як ті, що передбачені ст. 83 КПК України, так і будь-які інші отримані законним шляхом бухгалтерські документи (накладні, платіжні ордери, квитанції та інші), акти ревізії, висновки аудиторських перевірок, акти митних оглядів, договори, контракти, ліцензії, довідки, характеристики, висновки спеціаліста, документи про нагороди та заохочення, про інвалідність, наявність утриманців, фотографії, відео- й аудіо-записи та ін.” [4, 756];

2) нові матеріали можуть бути подані особами, які подали касаційні скарги або касаційні подання. Одночасно звертає на себе увагу необхідність закріплення права подавати нові матеріали й стосовно інших учасників кримінального процесу. Зокрема, це стосується тих випадків, за яких нові матеріали можуть подаватися разом із запереченнями на касаційну скаргу або касаційне подання. Це вимагає надання права подавати нові матеріали всім учасникам кримінального процесу, які, відповідно до ст. 384 КПК України, користуються правом касаційного оскарження;

3) нові матеріали можуть подаватися на підтвердження або спростування доводів, викладених у касаційній скарзі або касаційному поданні. На думку В. В. Вапнярчука, мета подання нових (додаткових) матеріалів — підтвердити доводи своєї касаційної скарги або касаційного подання, а також спростувати доводи скарги (подання), поданих іншим суб'єктом [1, 168];

4) нові матеріали не можуть бути отримані шляхом проведення слідчих дій. Зокрема, нові матеріали не можуть бути отримані в результаті допиту засудженого або виправданого, потерпілого, свідків, експерта, проведення обшуку, виїмки, огляду

тощо. Водночас дії, шляхом проведення яких можуть бути отримані нові матеріали, повинні відповідати вимогам закону;

5) особа, яка подала нові матеріали, повинна вказати, яким шляхом вони були одержані та яке значення вони мають для вирішення справи.

Вказані вимоги свідчать про необхідність забезпечення допустимості та належності нових матеріалів. Касаційний суд, приймаючи нові матеріали, повинен перевірити ці властивості, а обов'язок їх підтвердження у відповідності до вимог кримінально-процесуального закону покладається на осіб, що подають нові матеріали.

Як передбачає ч. 2 ст. 393 КПК України, нові матеріали можуть бути витребувані касаційним судом. Останній вправі витребувати їх в органів державної влади та місцевого самоврядування, будь-яких підприємств, установ, організацій незалежно від форм їх власності та фізичних осіб. Витребування касаційним судом нових матеріалів здійснюється як з його власної ініціативи, так і за клопотаннями учасників судового засідання. Підставою для заявлення таких клопотань є відсутність в учасника кримінального процесу можливості самостійно отримати нові матеріали, які мають значення для вирішення справи. Заявляючи клопотання про витребування нових матеріалів, суб'єкти захисту повинні вказати, від яких юридичних чи фізичних осіб повинні бути отримані нові матеріали та яке вони мають значення для вирішення кримінальної справи.

Подання учасниками судового засідання нових матеріалів або їх витребування касаційним судом зобов'язує останній приєднати такі матеріали до кримінальної справи. Як наголошують Ю. П. Аленін і В. Т. Маляренко, “з новими матеріалами, поданими однією зі сторін, необхідно ознайомити інших заінтересованих осіб з метою забезпечення їх права спростувати ці матеріали” [5, 810]. Як і в стадії апеляційного провадження, ознайомлення учасників судового засідання з новими матеріалами в стадії касаційного провадження передбачає оголошення головуючим їх змісту та повідомлення про те, ким з учасників були подані нові матеріали. Виходячи з вимог ч. 1 ст. 393 КПК України, під час ознайомлення з новими матеріалами учасники судового засідання повинні бути також повідомлені про шлях, яким були одержані ці матеріали, та значення, яке вони мають для вирішення справи.

Нові матеріали підлягають оцінці касаційним судом у сукупності з іншими доказами, наявними у кримінальній справі. Як закріплює ч. 1 ст. 395 КПК України, касаційний суд перевіряє законність та обґрунтованість судового рішення за наявними в справі і додатково поданими матеріалами в тій частині, в якій воно було оскаржене.

Після оцінки належності, допустимості та достовірності нові матеріали можуть бути використані касаційним судом при постановленні рішення. Зокрема, нові матеріали можуть бути використані касаційним судом при прийнятті рішення про недопустимість або неналежність досліджуваних у ході судового розгляду доказів, а також про неповноту зібраних доказів і необ'єктивність їх оцінки судом.

Такий висновок підтверджується й результатами вивчення судової практики. Так, у касаційній скарзі О., засуджений за ч. 1 ст. 125 КК України, порушив питання про скасування постановлених щодо нього судових рішень і закриття кримінальної справи у зв'язку з відсутністю в його діях складу злочину. На обґрунтування наявності допущених у справі порушень кримінально-процесуального закону О. вказував, що суд першої інстанції послався у вирок як на доказ його вини на показання свідків Н. і П., які в судовому засіданні присутні не були та не допитувалися, а їх пояснення містяться у протоколі співбесіди, складеному з порушенням вимог ст. ст. 85 і 87 КПК України. Розглянувши кримінальну справу, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України відзначила, що суд першої інстанції прийняв рішення, допустивши при цьому помилку, яка полягає в тому, що він взяв до уваги недопустимі докази — суд послався у вирок на

пояснення Н. і П., які свідками у справі не визнавалися. На підставі викладеного, колегія суддів касаційну скаргу засудженого О. задовольнила частково: вирок Гребінківського районного суду Полтавської області щодо О. змінила, виключивши з мотивувальної частини вироку посилання на показання Н. і П. як на недопустимі докази [6].

Наступна процесуальна дія полягає у заслуховуванні касаційним судом пояснень учасників судового засідання. Предмет пояснень засудженого, виправданого та їх захисника відрізняється від предмета їх захисної промови в суді першої інстанції та в апеляційному суді і є значно вужчим. Як відзначає О. Б. Загурський, “предметом пояснень учасників касаційного провадження є аналіз судового рішення за наявними у кримінальній справі та додатково поданими матеріалами в тій частині, в якій воно було оскаржене. Таким чином, кожен з учасників судового розгляду буде оскаржувати і давати пояснення відносно тієї частини судового рішення, яка безпосередньо стосується його інтересів” [2, 101].

Пояснення суб'єктів захисту можуть стосуватися як поданих ними касаційних скарг, так і касаційних скарг і касаційних подань інших учасників судового засідання, а також заперечень на касаційні скарги та касаційні подання. Зміст пояснень засудженого, виправданого та їх захисника в касаційному суді визначається, як правило, поданими ними касаційними скаргами або запереченнями на касаційні скарги інших учасників кримінального процесу та касаційні подання прокурора. Проте, їх зміст законодавчо не обмежується, а тому суб'єкти захисту вправі уточнювати, розширювати або доповнювати в них наведений у касаційній скарзі аналіз касаційних підстав і наявних у справі доказів, уточнювати прохальну частину. Зокрема, як відзначає Я. П. Зейкан, “виступаючи з поясненнями, адвокат повинен посилатися на відповідні норми закону, які були порушені судом. Таке посилання посилює переконливість доводів касатора та полегшує перевірку правильності його аргументації. Треба вказати на всі виявлені порушення, а не лише на ті, що є підставою для скасування рішення. Це дасть змогу касаційній інстанції оцінити не тільки законність вироку, а й умови, в яких його було винесено” [3, 272].

Підсумовуючи викладене, необхідно відзначити, що процесуальна діяльність сторони захисту в судовому розгляді кримінальної справи касаційним судом визначається нормативно закріпленим змістом цього етапу та направлена на реалізацію наданих засудженому, виправданому та їх захиснику прав:

1) заявляти клопотання, направлені на перевірку законності й обґрунтованості судових рішень, що оскаржуються в касаційному порядку;

2) отримувати та подавати касаційному суду нові матеріали, а також заявляти клопотання про їх витребування касаційним судом;

3) виступати із поясненнями в судовому засіданні касаційного суду.

Викладені в статті положення щодо основних напрямків кримінально-процесуальної діяльності сторони захисту в судовому засіданні з розгляду кримінальної справи касаційним судом повинні знайти свій подальший розвиток за такими напрямками:

1) розробка тактичних прийомів діяльності засудженого, виправданого та їх захисника на вказаному етапі стадії касаційного провадження;

2) розробка методичних рекомендацій щодо реалізації захисником прав, спрямованих на здійснення належного захисту засудженого та виправданого в судовому засіданні з розгляду кримінальної справи касаційним судом.

Література

1. Вапнярчук В. В. *Кримінальний процес України (в схемах і таблицях): Навчальний посібник.* – Х.: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2004. – 212 с.

2. Загурський О. Б. *Судові дебати в кримінальному процесі: правові та психологічні проблеми. Монографія.* – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2005. – 208 с.

